

σμό με την παραδοχή ότι υπάρχει μια κοινή, καθολική και γενετικά προσδιορισμένη βάση όλων των γλωσσών, έχουν οδηγήσει τον Chomsky στο συμπέρασμα ότι αντικείμενο της γλωσσολογίας είναι εκείνος ο πυρήνας της γραμματικής που είναι καθολικός, μπορεί να περιγραφεί τυπικά και δεν αλληλεπιδρά με άλλα τμήματα της νόησης (βλ. την πρόσφατη μινιμαλιστική θεωρία, Chomsky 1995).

Ακόμη και ο εξ ορισμού διεπιστημονικός κλάδος της γνωσιακής επιστήμης¹ (cognitive science), που αρχίζει να συγκροτείται τη δεκαετία του '60 ως συνεργασία των κλάδων της γλωσσολογίας, της ψυχολογίας, της τεχνητής νοημοσύνης και εν μέρει της φιλοσοφίας με στόχο τη μελέτη των νοητικών φαινομένων, δεν καταπιάνεται στην ουσία με τη σχέση γλώσσας και νόησης, ακριβώς γιατί κυριαρχείται από τη θέση περί αυτόνομων υπομηχανισμών του νου. Η θέση αυτή, που επεξεργάζεται αρχικά ο Fodor στο γνωστό βιβλίο *The Modularity of Mind* (1983), εμφανίζεται μερικές φορές ως συμπέρασμα που απορρέει από την εμπειρική έρευνα και όχι ως μέρος της γενικότερης φιλοσοφικής θέσεως του νου που χαρακτηρίζει το έργο του (βλ. Loewer και Rey 1991). Είναι γεγονός ότι η ιδέα των υπομηχανισμών συναρτάται άμεσα από την αναβίωση της ψυχολογίας των ειδικών ικανοτήτων (faculty psychology) στο έργο του Chomsky, η οποία αναβίωση προκύπτει με τη σειρά της από το φορμαλιστικό υπόδειγμα στο οποίο αναφερόμαστε παραπάνω. Ο Fodor διαφοροποιείται μεν από την προεπιστημονική –σύμφωνα με την άποψή του– ιδέα των ειδικών ικανοτήτων (faculties), υποστηρίζει όμως τελικά την ιδέα ότι ο νους απαρτίζεται εν μέρει τουλάχιστον από αυτόνομους υπομηχανισμούς. Από μια άποψη λοιπόν, το βιβλίο του μπορεί να θεωρηθεί φιλοσοφική κάλυψη –ή περαιτέρω επεξεργασία– μιας ιδέας που υποστηρίζεται καταρχάς στη σύγχρονη εποχή από την εμπειρική επιστήμη της γλωσσολογίας². Πιστεύουμε πάντως ότι η αντικατάσταση της ιδέας των ειδικών ικανοτήτων με την ιδέα των υπομηχανισμών αντανakλά γενικότερα τις μεταφορές με τις οποίες προσεγγίζεται η νόηση στο κυρίαρχο τουλάχιστον υπόδειγμα της γνωσιακής επιστήμης. Στο πλαίσιο αυτό ο νους γίνεται αντιληπτός ως υπολογιστική μηχανή (βλ. λ.χ. μια κριτική συζήτηση αυτής της μεταφοράς στον Lakoff 1987), η σκέψη ως υπολογιστικός χειρισμός συμβόλων (βλ. λ.χ. Auroux 1995 για το πώς αναδύθηκε αυτή η ιδέα στη φιλο-

σοφία από τον Καρτέσιο και μετά) και η αντίληψη ως επεξεργασία πληροφοριών (σχετικά με την καθιέρωση της θεωρίας επεξεργασίας πληροφοριών των Shannon και Weaver 1949 στη μελέτη της νόησης βλ. π.χ. την ιστορία της γνωσιακής επιστήμης του Gardner 1985).

Η ιδέα του αυτόνομου υπομηχανισμού είναι δημοφιλέστατη στη σημερινή γνωσιακή επιστήμη³. Ο αρχικός ορισμός του Fodor βασίζεται σε συγκεκριμένα κριτήρια: οι γνωσιακοί αυτοί υπομηχανισμοί θεωρείται, μεταξύ άλλων, ότι είναι βιολογικά προγραμματισμένοι να επεξεργάζονται αυτόματα και πολύ γρήγορα ένα συγκεκριμένο είδος πληροφοριών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα υπομηχανισμών θεωρούνται η οπτική αναγνώριση του ανθρώπινου προσώπου και η ακουστική αντίληψη της γλώσσας. Η πιο κρίσιμη, τουλάχιστον ως προς το θέμα που μας απασχολεί, ιδιότητα των υπομηχανισμών είναι η *εξειδίκευσή τους στην επεξεργασία συγκεκριμένου μόνο τύπου πληροφοριών* από το περιβάλλον. Η σκέψη βασίζεται ωστόσο στη σύνθεση αυτών των διαφορετικών πληροφοριών. Σύμφωνα με τον Fodor, η σύνθεση αυτή καθίσταται δυνατή μόνο εκτός των υπομηχανισμών, στα λεγόμενα *κεντρικά συστήματα* του νου, κυρίως στον κεντρικό του πυρήνα, που είναι η σκέψη⁴. Οι υπομηχανισμοί χαρακτηρίζονται μάλιστα *περιφερειακοί* για την όλη λειτουργία του νου, εφόσον αναλαμβάνουν μόνο μια πρώτη⁵ επεξεργασία πληροφοριών από το περιβάλλον. Γι' αυτό και αποκαλούνται συστήματα εισόδου. Η ροή πάντως των πληροφοριών από τους υπομηχανισμούς προς τα κεντρικά συστήματα είναι πάντα *μονόδρομη*.

Η συγκεκριμένη θέση του Fodor για τους υπομηχανισμούς αποτελεί και σήμερα το σημείο αναφοράς στις σχετικές συζητήσεις. Ακόμη και οι πιο ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις από αυτήν φαίνεται να αποδέχονται σε τελική ανάλυση μια κατά βάση ίδια οπτική του νου. Χαρακτηριστική είναι εδώ η θέση του Jackendoff (λ.χ. 1987, 1992, 1997), που εμφανίζεται ως η πλέον διαφοροποιημένη στο πλαίσιο του κυρίαρχου γνωσιακού υποδείγματος αφήνοντας, μεταξύ άλλων, ανοιχτό το ενδεχόμενο μιας αλληλεπίδρασης γλώσσας και νόησης. Ο Jackendoff μιλά μεν για αυτόνομους υπομηχανισμούς, θεωρεί όμως ότι αυτοί δεν αφορούν εξειδικευμένους τρόπους επεξεργασίας ερεθισμάτων (π.χ. επεξεργασία φωνολογικών πληροφοριών για τη γλώσσα) αλλά περιοχές γνώσης (π.χ. η γνώση ότι υπάρχουν φωνήματα).

Επιπλέον, δίνει έμφαση στις περίπλοκες μορφές που μπορεί να πάρει η αμφίδρομη ανταλλαγή πληροφοριών (τα λεγόμενα interfaces) ανάμεσα στους υπομηχανισμούς.

Γενικά από τη θεωρία περί υπομηχανισμών προκύπτει όχι μόνο ότι οι γλωσσικές αναπαραστάσεις ή και διεργασίες είναι ανεξάρτητες από την υπόλοιπη νόηση αλλά και ότι είναι λίγο-πολύ και περιφερειακές σε σχέση με τις αναπαραστάσεις και διεργασίες της σκέψης. Αυτό ισχύει ακόμη κι όταν η γλώσσα στο σύνολό της θεωρείται ένα αμάγαλμα επιμέρους υπομηχανισμών. Η γλώσσα συναντάται βέβαια με τη σκέψη στο πεδίο των σημασιών. Εκλαμβάνεται ωστόσο ως κώδικας μετάφρασης της σκέψης χωρίς επίδραση πάνω σε αυτήν. Η θέση αυτή ενισχύεται από την υπόθεση ότι τα σύμβολα της σκέψης είναι έμφυτα (βλ. θεωρία των φυσικών εννοιών του Fodor 1975, 1981) και έρχεται φυσικά σε αντιπαράθεση με τις θέσεις που μιλούν για το συγκροτησιακό ρόλο της γλώσσας και του πολιτισμού στη δόμηση των εννοιών (π.χ. Vygotsky 1978). Η δομή της γλώσσας θεωρείται πάντως ανεξάρτητη από την υπόλοιπη νόηση και το μόνο ερώτημα που τίθεται είναι ποιες ακριβώς όψεις της είναι παντελώς ανεξάρτητες (βλ. π.χ. τις διαφορές ανάμεσα στις θέσεις του Chomsky 1995 και του Jackendoff 1997). Η θέση αυτή αντιτίθεται στις θέσεις που θέλουν τη δομή της γλώσσας να κινητοποιείται από την ανθρώπινη νόηση, δράση και κοινωνία (όπως συμβαίνει στη λειτουργική, στην κοινωνική και στη γνωσιακή γλωσσολογία). Οι διαφοροποιήσεις από την ακραία λογική του κυρίαρχου γνωσιακού υποδείγματος αποδίδουν βέβαια στη γλώσσα κάποιο ρόλο στις νοητικές διεργασίες όχι όμως και στη δόμηση των εννοιολογικών συστημάτων. Ο Jackendoff (1997) περιορίζεται, λ.χ., στο να δεχτεί ότι η γλώσσα καθιστά συνειδητές τις ασυνείδητες κατά τ' άλλα σκέψεις και επιπρέπει συνεπώς το στοχασμό πάνω σε αυτές.

Σημασία έχει εν τέλει ότι η θέση περί αυτόνομων υπομηχανισμών αποθαρρύνει μια ουσιαστική διερεύνηση της σχέσης γλώσσας και νόησης, γιατί οποιοδήποτε εύρημα για τη νόηση –κάτεξοκίν τη σκέψη– εκλαμβάνεται a priori ως άσχετο ή δευτερεύον για τη γλώσσα, όπως φυσικά και το αντίστροφο. Δεν είναι τυχαίο ότι η θεωρία του γλωσσικού σχετικισμού, όπως εμφανίζεται στο έργο του Whorf (1956) (η γνωστή και ως υπόθεση Sapir-Whorf) για την επίδραση της

γλώσσας στη σκέψη, παρουσιάζεται ως απομεινάρι μιας προεπιστημονικής σκέψης (βλ. τη διατύπωση αυτής της θέσης από τον Pinker 1994). Η δε πρόσφατη αναβίωση της θέσης ότι η γλώσσα καθορίζεται και από τη δομή και λειτουργία της νόησης, στο πλαίσιο του ρεύματος της γνωσιακής γλωσσολογίας (βλ. Langacker 1987), αγνοείται από τη φορμαλιστική προσέγγιση.

Στο βαθμό που ερευνάται η νόηση σε σχέση με τη γλώσσα, η διερεύνηση αυτή είναι στην καλύτερη των περιπτώσεων περιορισμένη⁶. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι στα κυρίαρχα ρεύματα της γνωσιακής επιστήμης και της γλωσσολογίας η σχέση γλώσσας και νου δεν απουσιάζει ως θεματική. Αποτελεί αντιθέτως το αντικείμενο συνεδρίων, βιβλίων, μεταπτυχιακών προγραμμάτων και πάνω απ' όλα του εξ ορισμού διεπιστημονικού κλάδου της ψυχολογίας. Αποκτά ωστόσο μια ιδιαίτερη ερμηνεία, που επιβάλλεται από τη φορμαλιστική μελέτη της γλώσσας και της νόησης και την υπόθεση περί αυτόνομων υπομηχανισμών. Αποκλείεται έτσι το ενδεχόμενο ουσιαστικής επίδρασης, αφενός της γλώσσας στη σκέψη αφετέρου της σκέψης στη γλώσσα, ενώ «νόμιμο» ερώτημα θεωρείται μόνο το εξής: Πώς αναπαρίσταιται στο νου και πώς χρησιμοποιείται το ανεξάρτητο αντικείμενο «γλώσσα». Είναι ευνόητο ότι μια τέτοια θέση, περιορίζοντας τη θεματική της σχέσης γλώσσας-νόησης, μειώνει ακόμη περισσότερο τις δυνατότητες ουσιαστικού διαλόγου ανάμεσα στα εμπλεκόμενα πεδία, τόσο στις επιστήμες όσο και στη φιλοσοφία.

Η δυσκολία του διαλόγου

Καταρχάς στο χώρο της φιλοσοφίας δεν ενθαρρύνεται ο διάλογος με την επιστήμη παρά μόνο υπό τη μορφή «υποδείξεων» από την πρώτη στη δεύτερη. Το κυρίαρχο υπόδειγμα της γνωσιακής επιστήμης οικοδομείται πάνω στην παράδοση της αναλυτικής φιλοσοφίας που κυριάρχησε στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Αυτή ήταν εξάλλου η κυρίαρχη φιλοσοφική προσέγγιση στον αμερικανικό χώρο της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, όπου αναδύεται η γνωσιακή επιστήμη. Η παράδοση αυτή –με εκπροσώπους όπως ο Russell– στηρίχτηκε στη φορμαλιστική προσέγγιση του νόηματος και στον αντιψυ-

χολογισμό, που δεν της επιτρέπουν να λάβει υπόψη της τα επιστημονικά ευρήματα για τα φαινόμενα αυτά και για την ανάπτυξή τους. Ούτε από την πλευρά της φιλοσοφίας λοιπόν ευνοείται η διερεύνηση της σχέσης γλώσσας και νόησης: Πρώτον γιατί η φορμαλιστική προσέγγιση περιορίζει το πεδίο της έρευνας στις πλευρές εκείνες της γλώσσας και της νόησης που είναι εκφράσιμες με τη λογική, και δεύτερον γιατί ο αντιψυχολογισμός αποκόβει πλήρως τη φιλοσοφία από την επιστήμη, καθιστώντας την μια φιλοσοφία των *a priori* της γλώσσας και της νόησης (βλ. και το άρθρο του Μπαλτά σε αυτό τον τόμο). Ακόμη κι όταν η αναλυτική φιλοσοφία παύει μεταπολεμικά να αναζητεί τα λογικά *a priori* της γλώσσας και μετατρέπεται σε φιλοσοφία της καθημερινής γλώσσας, που δανείζει τα εργαλεία ανάλυσής της στη γλωσσολογία, εξακολουθεί να μη λαμβάνει υπόψη την επιστήμη. Έτσι μπορούμε χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι, ενώ η φιλοσοφική θεωρία των λεκτικών πράξεων (κυρίως Austin 1962, Searle 1969) αποτελεί τη βάση για το γλωσσολογικό κλάδο της πραγματολογίας, δεν επηρεάζεται η ίδια από τα σχετικά εμπειρικά δεδομένα της γλωσσολογίας (βλ. Searle 1979).

Η θέση αυτή μπορεί να ειπωθεί ότι χαρακτήριζε ανέκαθεν τη φιλοσοφία, αν και ίσως με μεγαλύτερη ένταση την πρώιμη αναλυτική φιλοσοφία. Οι Varela κ.ά. (1992) υποστηρίζουν ότι η απόσταση ανάμεσα στη φιλοσοφία και την εμπειρική επιστήμη διατηρείται αναλλοίωτη και στη φαινομενολογική παράδοση, που στρέφεται στη μελέτη της εμπειρίας. Ωστόσο, ακόμη και αυτή, από τον Husserl έως τον Heidegger και τον Merleau-Ponty, παραμένει προσκολλημένη στην ιδέα ότι ο φιλοσοφικός στοχασμός επαρκεί για να αναδείξει τις προϋποθέσεις της ανθρώπινης σκέψης, μεταξύ των οποίων της επιστημονικής (βλ. και τη σχετική θέση του Βαλλιάνου σε αυτό τον τόμο).

Αντίστοιχα στον επιστημονικό χώρο η γλωσσολογία (τουλάχιστον στο κυρίαρχο μοντέλο του Chomsky), με αυστηρά οροθετημένο αντικείμενο την αυτόνομη γλώσσα, «μονολογεί». Χρίζοντας τον εαυτό της βασική επιστήμη της γλώσσας, δανείζει τις αναλύσεις της σε άλλα πεδία θεωρώντας ότι τα πεδία αυτά θα πρέπει να λαμβάνουν ως δεδομένες τις υποδείξεις της και να ξεκινούν από αυτές, ενώ δεν λαμβάνει υπόψη τα δικά τους πορίσματα για τη γλώσσα (βλ. και Κατή σε αυτό τον τόμο). Η στρουκτουραλιστική αντίληψη ότι η γλώσσα

μπορεί να μελετηθεί ως φυσικό αντικείμενο (ανεξάρτητα από το ομιλούν υποκείμενο) καταργεί κάθε ουσιαστικό διάυλο επικοινωνίας μεταξύ γλωσσολογίας, από τη μια, και ψυχολογίας, νευρολογίας, κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας, από την άλλη.

Αλλά και στη μελέτη της νόησης η σημερινή ηγεμονία της γνωσιακής επιστήμης θέτει εκτός διαλόγου τα επιστημονικά πεδία που, ενώ καταπιάνονται με όψεις της νόησης, δεν ασπάζονται ούτε την οπτική ούτε τις μεθόδους του κυρίαρχου γνωσιακού υποδείγματος (cognitivism). Όπως ήδη επισημάναμε, ακόμη κι όταν το κυρίαρχο αυτό υπόδειγμα στρέφεται σε άλλα πεδία για συνεργασία, είναι πάντα με την προϋπόθεση ότι θα συνεισφέρουν στα ζητήματα που έχει εκ των προτέρων θέσει. Στην ουσία στρέφεται σε άλλα ρεύματα μόνο όταν θεωρεί ότι μπορούν να ενισχύσουν τις θεωρητικές και μεθοδολογικές του επιλογές, ενώ αρνείται οποιαδήποτε ουσιαστική αλλαγή στην προσέγγιση του αντικείμενου που θα υποδείκνυαν άλλα πεδία.

Αυτό που μας επιτρέπει να ονομάζουμε «γνωσιακή επιστήμη» τη συνεργασία ορισμένων επιστημονικών πεδίων σε ερευνητικά κέντρα, είναι η χρήση μιας συγκεκριμένης μεθόδου για τη μελέτη της νόησης, που επιβάλλει ταυτόχρονα και μια συγκεκριμένη οπτική της. Η μέθοδος που συνήθως ενοποιεί τα ποικίλα πεδία είναι η προσομοίωση των νοητικών φαινομένων με μηχανές, με όλες τις αναγκαίες προσαρμογές των ανθρώπινων νοητικών φαινομένων στις απαιτήσεις της προσομοίωσης. Δεν είναι τυχαίο ότι δεν νοείται γνωσιακή επιστήμη χωρίς το πεδίο της τεχνητής νοημοσύνης, το οποίο ταυτίζεται με τον προγραμματισμό τέτοιων μηχανών⁷. Πιο συγκεκριμένα, στο κυρίαρχο γνωσιακό υπόδειγμα, η νόηση, που αποτελεί κοινό αντικείμενο της γνωσιακής επιστήμης, της ψυχολογίας και της φιλοσοφίας, ανάγεται σε εκείνες μόνο τις όψεις της που μπορούν να περιγραφούν τυπικά. Έτσι, παραγνωρίζονται οι συγκινησιακές και οι κοινωνικές της όψεις όπως και τα φαινόμενα της συνείδησης.

Επιστήμες όπως η ψυχολογία και η γλωσσολογία διατηρούν κάποια αυτονομία από τη γνωσιακή επιστήμη, εφόσον δεν ασπάζονται πάντα αυτή τη θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση, κυρίως δε όταν μελετούν φαινόμενα που δεν προσφέρονται γι' αυτήν. Δεν είναι τυχαίο ότι η ψυχολογία τείνει να ταυτίζεται με τη γνωσιακή επιστήμη κατεξοχήν στον κλάδο της γνωσιακής ψυχολογίας, ενώ δεν

συμβαίνει το ίδιο σε πεδία όπως η ψυχανάλυση και η κοινωνική ψυχολογία. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τη γλωσσολογία, η οποία θεωρείται κλάδος της γνωσιακής επιστήμης μόνο όσον αφορά τη λεγόμενη θεωρητική γλωσσολογία και ειδικά τη φορμαλιστική προσέγγιση. Αντίθετα, κλάδοι όπως η ιστορική και η κοινωνική γλωσσολογία τοποθετούνται αυτόματα εκτός γνωσιακής επιστήμης.

Οι παραπάνω αναφορές καθιστούν, νομίζουμε, εμφανές ότι το ποια πεδία συνδιαλέγονται και μέσα από ποιες ιεραρχικές σχέσεις καθορίζει την προσέγγιση στο υπό έρευνα αντικείμενο. Η μορφή της συνεργασίας καθορίζει, με άλλα λόγια, όχι μόνο τα πορίσματα αλλά και το κυρίως αντικείμενο μελέτης και τη μέθοδο. Θα μπορούσαμε, συνεπώς, να ισχυριστούμε ότι η γνωσιακή επιστήμη δεν αποτελεί μια ουσιαστική διεπιστημονική προσέγγιση της νόησης, όσο κι αν συνήθως ορίζεται ως τέτοια. Δεν είναι ανοικτή σε όλες τις οπτικές της νόησης και σε όλες τις μορφές συνεργασίας. Είναι αντιθέτως μια συγκεκριμένη προσέγγιση στη νόηση, κυρίως μέσω της μεταφοράς του υπολογιστή, και βασίζεται στη συνεργασία διαφορετικών κλάδων μόνο στο βαθμό που υιοθετούν αυτή τη μεταφορά και τις μεθόδους που επιβάλλει.

Η αμφισβήτηση του κυρίαρχου γνωσιακού υποδείγματος

Παρά τα ισχυρά ερείσματα του κυρίαρχου γνωσιακού υποδείγματος, η αποδυνάμωσή του διαφαίνεται σήμερα σε ποικίλες προσεγγίσεις. Η κατάσταση έχει μάλιστα αρχίσει να αλλάζει τόσο ώστε μερικοί να μιλούν για μια γνωσιακή επιστήμη «δεύτερης γενιάς» που έχει αρκετά αποστασιοποιηθεί από τις παραδοχές της πρώτης (Lakoff και Johnson 1998) ή για την κρίση της γνωσιακής επιστήμης και την ταυτόχρονη ανάδειξη δύο διαφορετικών επιστημών του νου στο πλαίσιο της (Ó Nualláin κ.ά. 1997). Ένα μέρος των επιχειρημάτων κατά του κυρίαρχου υποδείγματος προέρχεται από τη φιλοσοφία (λ.χ. από τον Searle 1980, τον Dreyfus 1992 και τον αρχικό υπέρμαχο της γνωσιακής επιστήμης Putnam 1988). Οι αναθεωρήσεις προκύπτουν ωστόσο και εξαιτίας νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσανατολισμών όπως

και εμπειρικών ευρημάτων στο εσωτερικό της επιστήμης (βλ. και το κείμενο του Παγωνδιώτη σε αυτό τον τόμο).

Συνοπτικά, στο πλαίσιο αυτών των νεότερων προσεγγίσεων τίθεται σε αμφισβήτηση η μεταφορά του νου ως υπολογιστή και κατ'επέκταση και η μεθοδολογική προτεραιότητα της τυπικής περιγραφής. Οι μηχανές εξακολουθούν βέβαια να χρησιμοποιούνται για την προσομοίωση της νόησης και της γλώσσας. Δεν περιορίζονται ωστόσο στον ψηφιακό υπολογιστή, με σημαντικές συνέπειες για τη θεωρία της νόησης και της γλώσσας. Η τυπική περιγραφή εκλαμβάνεται τώρα ως ένα μόνο μεταξύ πολλών μεθοδολογικών εργαλείων. Παρόλα αυτά, η σποραδική έστω χρήση της προσομοίωσης και της τυπικής περιγραφής εξακολουθεί να καθορίζει ποια πεδία θεωρούνται μέρος της γνωσιακής επιστήμης (έστω κι αν βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με το κυρίαρχο υπόδειγμά της, όπως η γνωσιακή γλωσσολογία)⁸, ενώ θέτει άλλα αυτόματα εκτός (όπως η κοινωνική γλωσσολογία).

Οι κριτικές προέρχονται εν μέρει από τον ίδιο τον πυρήνα της γνωσιακής επιστήμης –δηλαδή από τον προγραμματισμό ευφυών μηχανών– και επιφέρουν ισχυρό πλήγμα στην κυρίαρχη λογική της. Αυτή η νέα γενιά μηχανών προσεγγίζει περισσότερο τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης νόησης. Η κατασκευή π.χ. ρομπότ που μπορούν να λειτουργήσουν με στοιχειώδη νοημοσύνη μέσα σε ένα φυσικό περιβάλλον υποβάλλει την ιδέα ότι η νόηση είναι προϊόν τόσο της *ζεύξης οργανισμού-περιβάλλοντος* όσο και της χρήσης *διαδικαστικής* (μη προτασιακής) γνώσης (βλ. κυρίως Brooks 1997). Υπενθυμίζουμε εδώ ότι στο κυρίαρχο υπόδειγμα η νόηση είναι προϊόν της εφαρμογής τυπικών κανόνων σε αναπαραστάσεις που είναι εγγεγραμμένες στο *εσωτερικό* του οργανισμού με *προτασιακή* μορφή. Επίσης σημαντική θεωρείται η ανάπτυξη υπολογιστών που μπορούν να εκτελέσουν ποικίλες παράλληλες επεξεργασίες (οι υπολογιστές των λεγόμενων νευρωνικών δικτύων, βλ. κατεξοχήν Rumelhart κ.ά. 1986), όπως ο άνθρωπος εγκέφαλος, σε αντίθεση με τους ψηφιακούς υπολογιστές που βασίζονται σε μια σειριακή (και συνεπώς μία μόνο κάθε φορά) επεξεργασία τυπικών συμβόλων. Η προσομοίωση της νόησης με νευρωνικά δίκτυα έδειξε ότι δεν είναι αναγκαία (χωρίς ωστόσο να αποκλείεται παντελώς) η υπόθεση έμφυτων αυτόνομων υπομηχανισμών και ότι εξειδικεύσεις στην επεξεργασία πληρο-

φοριών μπορούν να δημιουργηθούν ως αποτέλεσμα της εμπειρίας (βλ. Karmiloff-Smith 1992). Οι Elman κ.ά. (1996) υποστηρίζουν μάλιστα ότι η παραπάνω θέση ενισχύεται και από τα ευρήματα των νευροεπιστημών, που μιλούν για την πλαστικότητα του ανθρώπινου εγκεφάλου και για τον καθοριστικό ρόλο της εμπειρίας στη δόμηση των λειτουργικών εξειδικεύσεων.

Στην κριτική που προέρχεται από τα δύο παραπάνω πεδία προστίθενται και οι εξελίξεις στο χώρο της γλωσσολογίας. Αποποιούμενη το φορμαλισμό, η γνωσιακή γλωσσολογία εστιάζει το βλέμμα της θεωρητικής γλωσσολογίας στο νόημα και θεωρεί κρίσιμα για τη μελέτη του φαινόμενα που μέχρι τότε θεωρούνταν άσχετα ή περιθωρικά – κατεξοχήν τη μεταφορά και την πολυσημία. Ειδικότερα η μελέτη της μεταφοράς (βλ. πιο εκτενείς αναφορές στα κείμενα των Νικηφορίδου, Μαρμαρίδου και Χριστίδη σε αυτό τον τόμο) αναδεικνύει το θεμελιακό ρόλο και της αισθητηριο-κινητικής και της πολιτισμικής εμπειρίας στη δόμηση της αφηρημένης σκέψης και γλώσσας.

Δίνεται έτσι έμφαση στη σωματικότητα της σκέψης, στην ιδέα δηλαδή ότι οι έννοιες είναι προϊόντα του ενσώματου νου (embodied mind). Δεσμεύονται, με άλλα λόγια, σε μεγάλο βαθμό από την αισθητηριο-κινητική μας εμπειρία και τη φυσιολογία του σώματος (Johnson 1987, Lakoff και Johnson 1998). Η αναφορά στη σωματικότητα ανοίγει προοπτικές και για τη μελέτη του συγκινησιακού χαρακτήρα του νοήματος και συνεπώς για μια συνάντηση της γλωσσολογίας με πεδία που μελετούν τις συγκινησιακές όψεις της νόησης. Αν και η δυνατότητα αυτή παραμένει προς το παρόν ανεκμετάλλευτη, αναγνωρίζουμε φήγματά της στις μελέτες για την υποκειμενικότητα του νοήματος στο πλαίσιο της γνωσιακής και της λειτουργικής γλωσσολογίας (βλ. Langacker 1990 και Akatsuka 1997 αντίστοιχα). Ταυτόχρονα, η ανάδειξη της σημασίας των πολιτισμικών παραμέτρων στη δόμηση του νοήματος και της πολυσημίας στην ιστορική τους αλλαγή (π.χ. Sweetser 1990) φέρνει τη θεωρητική γλωσσολογία σε σημείο τομής με την κοινωνική και ιστορική γλωσσολογία. Απειλείται έτσι σοβαρά για πρώτη φορά η σωσσυρική διάκριση εσωτερικής-εξωτερικής γλωσσολογίας και ανοίγονται δυνατότητες ουσιαστικής επικοινωνίας ανάμεσα στη γλωσσολογία και τις κοινωνικές επιστήμες. Υποστηρίζοντας τέλος τη σημασία της οπτικής αντίληψης και της σωματικής κίνησης

(των λεγόμενων εικονιστικών και κινητικών σχημάτων) στη δόμηση της σκέψης, το ρεύμα της γνωσιακής γλωσσολογίας αρνείται την αναγωγή της νόησης σε μια σκέψη που έχει μόνο προτασιακό χαρακτήρα και στηρίζεται μόνο στη λογική έναντι της φαντασίας (βλ. Johnson 1987). Από αυτή τη σκοπιά συναντάται με άλλα ρεύματα της γνωσιακής επιστήμης και της φιλοσοφίας, που υπογραμμίζουν, μεταξύ άλλων, τον κρίσιμο ρόλο τού μη προτασιακού χαρακτήρα της σκέψης και της σωματικότητάς της (Varela κ.ά. 1993, Haugeland 1995).

Η αντίληψη της νόησης και της γλώσσας που αναδύεται μέσα από αυτές τις διαφορετικές προσεγγίσεις θέτει στο προσκήνιο τη ζεύξη νοητικού και σωματικού, συγκινησιακού και γνωσιακού, ατομικού και κοινωνικού, υποκειμένου και αντικειμένου, σκέψης, αντίληψης και πράξης – διχοτομήσεις που έχουν γενικότερα θεμελιώσει τις ανθρωπιστικές/κοινωνικές επιστήμες και μεγάλο μέρος της φιλοσοφικής σκέψης. Αναδεικνύονται επιπλέον ποικίλες και αλληπλένδεται μορφές νόησης (γλωσσική, εικονική, αισθητηριο-κινητική) ενώ η λογική αναπαραστασιακή σκέψη θεωρείται είτε επιφανόμενο άλλων μορφών νόησης είτε εξελικτικά και οντογενετικά μεταγενέστερη μορφή σκέψης. Οπωσδήποτε, δεν γίνεται αποδεκτή η ταύτιση της νόησης (cognition) με τη σκέψη, πολύ περισσότερο με τη λογική αναπαραστασιακή σκέψη – ταύτιση που χαρακτηρίζει και την κλασική αναλυτική φιλοσοφία και το κυρίαρχο γνωσιακό υπόδειγμα⁹.

Το αφετηριακό για τη συνάντηση ερώτημα σχετικά με το πώς εκλαμβάνουν τα διάφορα πεδία τη σχέση γλώσσας και νόησης τέθηκε υπό το φως των νεότερων εξελίξεων στη μελέτη της νόησης και της γλώσσας που μόλις σκιαγραφήσαμε. Το ερώτημα δεν θα είχε άλλωστε ουσιαστικό νόημα εάν ασπαζόμασταν τη θέση της πλήρους αυτονομίας των δύο φαινομένων αλλά και τη θέση της πλήρους ταύτισής τους, που χαρακτήρισε τις επιστημονικές και φιλοσοφικές θέσεις των αρχών του αιώνα. Σύμφωνα με την οπτική μας η γλώσσα είναι μέρος της νόησης με τον ευρύτερο ορισμό που σκιαγραφήσαμε παραπάνω, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι συνιστά έναν παντελώς αυτόνομο υπομηχανισμό της. Η γλώσσα διατηρεί πάντα το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σειριακής κατηγοριακής ανάλυσης της εμπειρίας, αλλά συνυπάρχει –με τρόπους που παραμένει να διερευνηθούν– με

την ολιστική εικονική και πραξιακή σύλληψη της εμπειρίας. Δεχόμεστε, πιο συγκεκριμένα, μια νόηση με γλωσσικές και μη γλωσσικές όψεις και αναζητούμε την τυχόν αλληλεπίδρασή τους. Η σχέση της γλωσσικής με τη μη γλωσσική νόηση θα μπορούσε μάλιστα να ήταν ο ακριβέστερος τίτλος αυτής της συνάντησης.

Αυτές οι πρόσφατες εξελίξεις προωθούν ρητά την ουσιαστική μελέτη της σχέσης γλώσσας και νόησης, εφόσον δεν προϋποθέτουν την ανεξαρτησία τους και αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο η σχέση τους να είναι αμφίδρομη. Δεν είναι τυχαίο ότι η θεωρία του γλωσσικού σχετικισμού της σκέψης αναβιώνει τελευταία (βλ. ενδεικτικά Lucy 1992, Gumperz και Levinson 1996), προκαλώντας μεταξύ άλλων την ανάγκη μιας επανανάγνωσης του Whorf (βλ. Lee 1996). Ταυτόχρονα, η λειτουργική, η γνωσιακή, η ιστορική και η κοινωνική γλωσσολογία υποδεικνύουν πόσο πολύ η γλώσσα μπορεί να πλάθεται και από την κοινωνική της χρήση και από άλλους τρόπους νόησης.

Οι εξελίξεις αυτές στο χώρο της επιστήμης θεωρούμε ότι σχετίζονται και με την ενίσχυση των φωνών που ζητούν έναν ουσιαστικό διάλογο φιλοσοφίας και επιστήμης. Τέτοιες φωνές υποστηρίζουν όχι μόνο ότι η εμπειρική έρευνα μπορεί να «ελέγξει» ακόμη και φιλοσοφικές παραδοχές, αλλά και ότι η φιλοσοφία θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα επιστημονικά πορίσματα όταν διατυπώνει τα δικά της ερωτήματα. Χαρακτηριστικότερο δείγμα αυτής της τάσης είναι το έργο του Lakoff (1987 και αλλού) για τις κατηγορίες της σκέψης. Συγκεκριμένα ο Lakoff υπογραμμίζει τη σημασία της εμπειρικής έρευνας η οποία, υποδεικνύοντας ποικίλα είδη κατηγοριών, αμφισβητεί τη μονολιθικότητα με την οποία ορίζονται οι κλασικές κατηγορίες στη φιλοσοφία. Υποστηρίζεται, με άλλα λόγια, η ανάγκη μιας αμφίδρομης ανταλλαγής ιδεών που αμφισβητεί την προτεραιότητα της φιλοσοφίας στην κατανόηση της νόησης και της γλώσσας. Η θέση αυτή διατυπώνεται ρητά από τους Lakoff και Johnson (1998) και τον Aurooux (1996) στην αγγλοσαξονική και γαλλική παράδοση αντίστοιχα. Υποστηρίζεται συγκεκριμένα ότι η φιλοσοφία της γλώσσας και του νου θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις υποδείξεις των σχετικών επιστημών, ακριβώς όπως η φιλοσοφία λ.χ. των μαθηματικών θεμελιώνεται πάνω στη μαθηματική επιστήμη. Το αίτημα να ενημερώνεται η φιλοσοφία

για τα εμπειρικά δεδομένα της επιστήμης εκφράζεται μεταξύ άλλων και στη στροφή από τη φιλοσοφία της γλώσσας προς τη φιλοσοφία της γλωσσολογίας που χαρακτηρίζει την πρόσφατη βιβλιογραφία (βλ. Auroux 1996 και Antonopoulou 1997).

Συνοψίζοντας, το αίτημα για έναν ουσιαστικό διάλογο ανάμεσα στα διαφορετικά φιλοσοφικά και επιστημονικά πεδία πάνω στη σχέση γλώσσας και νόησης είναι ένα αίτημα για νέου τύπου συνεργασίες, όπου καμιά επιστήμη (με τις συγκεκριμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές της επιλογές) δεν θα κατέχει ηγεμονικό ρόλο έναντι των άλλων, ενώ το ίδιο θα ισχύει και για τη σχέση επιστήμης και φιλοσοφίας. Είναι επιπλέον ένα αίτημα για άνοιγμα του διαλόγου σε πεδία που δεν σχετίζονται σήμερα με τη γνωστική επιστήμη. Τέλος, είναι ένα αίτημα για επανεξέταση της κυρίαρχης θέσης περί αυτονομίας της γλώσσας από την υπόλοιπη νόηση, που εξ ορισμού αποδυναμώνει το διάλογο.

Τα κείμενα του τόμου

Πάνω στο θεματικό άξονα της σχέσης γλώσσας και νόησης κινήθηκαν περισσότερο ή λιγότερο τα κείμενα του τόμου. Αποτυπώνουν ωστόσο διαφορετικές παραδοχές για το τι είναι γλώσσα και νόηση, καθώς και για τη σχέση τους, οι οποίες μπορεί κατά περίπτωση να διαφοροποιούνται από τις παραδοχές που υποκίνησαν αυτή τη συζήτηση και τις οποίες σκιαγραφήσαμε παραπάνω. Ταυτόχρονα εκφράζουν διαφορετικές αντιλήψεις για το κατά πόσο είναι δυνατός ένας διάλογος ανάμεσα στα διαφορετικά φιλοσοφικά και επιστημονικά πεδία.

Τα κείμενα αντανakλούν όμως και τα προβλήματα του διαλόγου κατά τη διάρκεια της συνάντησης. Η ανταλλαγή απόψεων αποδείχτηκε δύσκολη, καθώς ο καθένας μιλούσε μια δική του «γλώσσα» κι έφερνε τις δικές του αντιλήψεις σχετικά με τις υπό συζήτηση έννοιες και τις θέσεις άλλων πεδίων γι' αυτές. Εκ των υστέρων διαφαίνονται ωστόσο ορισμένα συμπεράσματα, που καταγράφονται στον τόμο αυτό. Καταφέραμε τουλάχιστον να εντοπίσουμε ορισμένες προκαταλήψεις και κενά, που στέκουν εμπόδιο σε μια ουσιαστική συζήτηση. Χαρακτηριστικό δείγμα η οπτική των ψυχαναλυτών για τη γλωσσο-